

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Vainikkala, Erkki

Title: Mitä tupakka merkitsee

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © 2021 Kulttuurintutkimus

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Vainikkala, E. (2021). Mitä tupakka merkitsee. Kulttuurintutkimus, 38(4), 64-67.
<https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/111378>

Esittelyt

Mitä tupakka merkitsee

Mika Hallila, *Savumerkkejä. Tupakointi suomalaisessa kirjallisuudessa 1800-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019. 288 s.

Mika Hallila on tehnyt tutkimuksen suomalaisen kirjallisuuden tupakoinnista. Kirjan kannessa itse tupakkaa ei näy, ei mällinä, savukkeena, sikarina eikä piipussa. Sen sijaan kannen mustassa taustassa nousee vaaleita kiehkuroita, kaartelevassa keveydessään kiehtovia. Nykymaailmassa ne ovat yhä useammille nostalgisia, haihtuvia kuin tupakointi itse. Tupakka aineena ja sen vaikutukset elimiin ovat pitkään olleet terveyspuheen keskiössä, tupakoinnille muiden ihmisten lähellä on osoitettu omat pikku paikansa ja visuaalisista kulttuurituotteista ne on pitkälti bännätty. Muutos tupakoinnin glorifioinnista elokuvaan upotettuine sauhutteluineen rennon, hienostuneen tai määrätietoisien elämäntunnon kohottajana on melkoinen. Ennen tupakan addiktiivisuus ja tupakka-kulttuuri vahvistivat toisiaan, terveys-

näkökohtien voimistuessa on pyritty irtautumaan sekä aineesta että sen käyttöä tukevasta kulttuurista. Varoituksen sanat ja kuvat eivät sinänsä ole uusia – Wolfgang Schivelbuschin kirjassa *Nautintoaineiden kulttuurihistoria* on 1500-luvulta kuva, jossa herrojen tupakkaseurueessa luuranko puhaltelee savuja silmäkuopistaan. Kiehkuroiden kulttuurihistorialliset merkitykset ovat kuitenkin moninaiset. Tämä tekee tupakasta tärkeän motiivin myös kirjallisuudessa, kuten käsillä oleva tutkimuskin osoittaa.

Hallila tuo esiin johdannossa ja muuallakin myös terveysnäkökulmaa taustaksi omalle tarkastelulleen, jonka hän korostaa olevan tässä suhteessa neutraalia. Hän tutkii kirjallisuutta tupakoinnin kulttuurisena muistina, ja tupakkatutkimusten valtavirrassa tämä on poikkeuksellista. *Savumerkeissä* paneudutaan tupakoinnin käyttötapojen ja merkitysten historiallisesti muuntuvaan ja sosiaalisesti merkitsevään kaareen suomalaisessa kirjallisuudessa sen alkuvaiheista aina 2000-luvulle saakka. Yhden kirjan mittaan ei tällaisessa aiheessa tietenkään voi pyrkiä laajaan

kattavuuteen, vaan edetään merkitsevin nostoin. Kirjoittajan perehtyneisyydestä aiheeseen ovat osoituksena myös lukuisat ennen kirjaa ilmestyneet artikkelit.

Johdannon jälkeisessä luvussa kuvataan alustavasti tutkimuksen sijoittumista tupakan kulttuurihistorian kuvauksiin maailmalla ja Suomessa. Siinä kuvataan myös näkökulmasiirtymää yleisestä kulttuurihistoriasta erityisesti kulttuuriin merkityksiin sekä lyhyesti tupakan yleistä kirjallisuushistoriaa useiden kanonisoitujen teosten kautta. Tutkimuksessa yhdistyvät siis ajalliset ja temaattiset näkökulmat, ja kirjallisuuden tutkimuksena se koskettaa useita muitakin tieteenaloja esineellisestä kulttuurihistoriasta sosiaaliseen asemaan ja sukupuoleen liittyviin kulttuurintutkimuksen kysymyksiin.

Tupakkaa ja tupakointia tutkitaan ”tupakka-merkkinä”, ja sen mukaisesti on kolmas luku omistettu analyysien kannalta hyödyllisinä pidetyn semiootisen käsitteistön esittelylle. Merkinäkökulman kautta pyritään saamaan selkeä ote sekä tupakan saamien merkitysten konventionaalisuudesta että vaih-

televuudesta ja puhutaan niiden ”kaksijakoisesta dialektiikasta”, jossa vakiintuneisiin merkityksiin voi tilanteittain liittyä myös poikkeavia merkityksiä. Konventionaalisuuden käsite jää tässä hie- man epäselväksi, koska toki myös kon- ventionaaliset merkitykset ovat histo- riallisesti ja tilanteittain vaihtelevia (ku- ten itse analyysit hyvin osoittavat) eli diskursiivisesti määräytyviä ja myös keskenään ristiriitaisia. Voi sanoa niin- kin, että tutkimuksessa käsitellään juu- ri tupakointiin liittyvien merkitysten vaihtelevaa konventionaalisuutta ja tätä vaihtelevuutta vasten myös lähempään tarkasteluun nostettujen teosten erityi- syyttä. Tupakkaan liittyvät merkitykset kuvataankin aina kontekstuaalisiksi ja tulkinnallisiksi. Samalla tähdennetään tupakan ”myrkyttävää ja nautittavaa” ai- neellisuutta, myös tupakointiin liittyvi- en ristiriitojen lähteenä – tupakan addik- tiivisuus tekee siitä itsestään ”aktiivisen toimijan”, joka ei suinkaan ole vain neut- raali merkkiväline.

Charles Peircen merkkiteoriaan tu- pakkaa suhteutetaan niin, että se ”toimii useimmiten symbolin tavoin, joskus iko- nisesti ja indeksikaalisesti”. Nämä ovat kuitenkin myös näkökulmia, ja koska indeksi tarkoittaa monenlaisia yhteyksiä ”luonnollisista” kausaaliin ja rinnak- kaisiin, olisi tupakan konventionaalisia ja muuttuvia merkityksiä voinut hyvin

tarkastella myös tupakan ”historiallise- na indeksinä”. Sellaisena tutkimusta voi ”peirceläisittäin” hyvin myös lukea. Se- mioottinen käsitteistö esitetään siis täs- sä varsin yleiseksi näkökulmaa ohjaavaksi taustaksi, eikä sitä ole tarkoitukseen tuoda sisältölukeihin minään teoriaa korostavana ja merkityksiä koodaava- na apparaattina. Sen sijaan korostetaan ei-hierarkkisen ”kulttuuriteoreettisen matriisiin” ajatusta, ja tupakoinnin mer- kityksiä tutkitaan käytännössä represen- taatioina kontekstuaalisuuden ja muun- tuvuuden korostuksin. Tätä täsmenne- tään kulttuurintutkimuksesta tutuilla teemoilla: identiteetti, sukupuoli, valta, luokka, materiaalisuus, ruumiillisuus ja sairauden ja terveyden vastakohtaisuus.

Tämän teoriaa ja menettelyä selvit- tävän osan jälkeiset viisi lukua on sitten omistettu nimenomaan suomalaisen – ilmeisiä poikkeuksia lukuun ottamatta suomenkielisen – kirjallisuuden tupa- koinnille. Valtaosa aineistosta on ro- maaneja, mutta mukana on myös ker- tovaa runoutta ja vähäisiä poikkeamia pienimuotoiseen proosaan. Lyriikka on esillä vain niukasti muun tarkastelun tu- kena. Jonkin verran viitataan myös muu- hun kuin suomalaiseen kirjallisuuteen, kuten hyödyllisistä henkilö- ja asiasana- hakemistoistakin voi nähdä.

Tutkimuksen päälinja on kronolo- ginen, mutta ajassa liikutaan joustavas-

ti poikittaisin ja pitkittäisin huomioin. Analyyseja suhteutetaan (kansallis)ro- mantiikan, realismin ja modernismin il- maisutapoihin, mutta tarkastelu on en- nen kaikkea temaattista yleisiin histo- riallisiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuuri- siin taustoihin päin. Lukujen 5, 6 ja 7 ot- sikot tuovat tämän otsikoihin asti: ”Isän- maa tupakalla”, ”Piippu miehen tiellä pi- tää – ja naisenkin”, ”Sodan arjen ja rak- kauden sauhut”. Näitä lukuja edeltäväs- sä alkuvaiheiden käsittelyssä esillä ovat suullisen runouden lisäksi varsinkin Juteini ja Runeberg. Isänmaa tupakoi 1800-luvun erityyppisissä realismeissa ”Kivestä Järnefeltiin” sekä 1900-luvun alkupuolella Rantamalan modernisti- sessä *Harhamassa* ja Kiannon *Ryysyran- nassa*. Siitä tullaan modernistisen *Alas- talon salin* ja Muumilaakson piipunpolt- toon, ja nämä kaksi johtavat omaan ala- lukuunsa uudemman kirjallisuuden pii- puttelusta. Viimeisessä temaattisesti ni- metyissä luvussa käsitellään tupakoin- tia Väinö Linnan ja Helvi Hämäläisen pääteoksissa. Viimeisessä luvussa tul- laan nykyaikaan. Siinä on erityisesti esillä rajoja rikkonut Anja Kaurasen ro- maani *Sonja O kävi täällä*, ja lisäksi poh- ditaan tupakointiin liittyviä moraalisia sekä varsinkin miehiseen ryhmäiden- titeettiin liittyviä kysymyksiä lähinnä Asko Sahlbergin, Mikko Rimmisen ja Kari Hotakaisen teoksissa. Näissäkin

esimerkeissä tupakointi taukoineen voi edelleen kuvastaa koko elämäntapaa ja -tuntoa, mutta henkilöiden näkökulmin tupakointia myös sairastetaan ja sen kautta määritellään elämässä onnistumista ja epäonnistumista; tätä pohditaan hieman myös Susan Sontagin *Sairaus vertauskuvana* -teoksen pohjalta.

Pitkin matkaa tutkimuksessa eritellään, kuinka addiktoiva tupakka, tupakointiväline ja tupakkalaatu punoutuvat kulttuurisiin käytäntöihin sosiaalisesti yhdistävinä ja erottavina ja myös hyvin erilaisissa merkityksissä. Tilan puutteessa havainnollistan tätä vain muutamalla aikahyppyllä.

Vänrikki Stoolin tarinoissa piipunpoltolla on tärkeä tehtävä juonirakenteessa, mutta myös temaattisesti. Runon puhujalla on korkea sosiaalinen asema; hänen varakkuuttaan kuvastaa sekin, että hän polttaa piipussaan ”Geflen vaakunaa”, johon hänen kohtaamallaan sotavanhuksella ei ole varaa. Vänrikin kertomuksen edetessä runoilijan ylimielisyys muuttuu ihailuksi, ja lopussa molemmat polttavat Gefleä (ei ole epäselvää, kuka tarjoaa). Tupakka toimii vahvistavana väliaineena vänrikin kertomuksia kuuntelevan runoilijan isänmaallisen miehistymisen kokemukselle. Huovisen *Rauhanpiipussa* suhde sotaan ja sankaruuteen, mutta myös miestenvälisyyteen, on aivan toinen, eikä piip-

pukaan sublimoi sotaa eikä yhdistä muuten kuin motiivina. Piipputupakan laadullakaan ei ole tässä erottelevaa merkitystä, mutta sillä on, että filosofi polttelee rauhanpiippua mielusti yksikseen, eikä hänen vastinparinsa, sodan kolhima taistelija, edes pidä sen savusta – kansallisen päätöksen ”vuosisataiseen hölynpölyyn” on filosofin mietteen mukaan helpompi mieltä kuin rauhanpiipun savuun. Tupakka-merkki tahtuu tässä satiirisesti ja on sitä paitsi monimielistä: mukavan elämän saavuttanut filosofi havaitaan myöhemmin huoneessaan piippuineen, viineineen ja tohveileitan läpsyttäen. Myös miestenvälinen ”tupakkatila” on rikkoutunut. Hallila esittää siitä muitakin esimerkkejä, kuten *Alastalon salissa* kuvattun jahkailevan piipunvalinnan parodian Juha Seppälän lyhyessä *Supermarketin* novellissa. Sofi Oksasen *Norma* ja Katja Ketun *Piippuhyllä* esitetään tähän symbolisina jatkeina, joissa piippu siirtyy naisen suuhun, ja vanhoista symbolisista sidoksista irtautunutta arkistumista kuvaa myös savukkeiden ja sätkien poltelu.

Jo Topelius kuvaa sikarin tuloa vauraiden talonpoikien polteltavaksi, mutta savukkeiden kautta tulevat havainnollisesti esiin tupakoinnin sukupuolittumisessa tapahtuneet muutokset. Paperosit tulivat Venäjältä Suomeen 1800-luvun puolivälissä, ja silloin perustettiin myös

Rettigin tupakkatehtaata. Erilaisine tupakkalaatuineen ja imukkeineen niistä tuli myös heppoutensa takia varsinkin kaupungistuneeseen, kiireiseen elämänmenoon sopivia elämäntunnon kohoittajia ja naisten tupakoinnin lisääntyessä myös emansipaation merkkejä.

Hallila vertailee Helvi Hämäläisen *Säädyllisen murhenäytelmän* tupakointikohtauksia Väinö Linnan teosten tupakkamerkityksiin. Molemmista kuvataan tupakoinnin miestenvälisyyttä, mutta Hämäläisen toista maailmansotaa edeltävän vuosikymmenen kaupunkilaiskokemuksessa tupakoinnin addiktiivisuus kytkeytyy vahvasti myös esteettiseen makuun ja nautiskelemaan elämäntapaan. Tähän liittyen Hallila tuo kiinnostavasti esiin jo kansanrunoudessa näkyvän ”tupakan ja naisen” (miessilmäisesti) ristiriitaisesti aistillisen yhteyden; romaanissa miehen tupakointi, myös maistumattomuus, heijastelee ambivalentisti äidin läheisyyttä, rakkauden ehtymistä ja äidin kuolemaa, jonka jälkeen tämän rakastama koristetupakka alkaa jälleen kukkia. Tupakan liittyminen (esteettisesti luuimukkeineen) naiseen ja feminiinisyyteen kuvautuu näin myös miehen tupakoinnissa, ja koristetupakan kasvattaminen edustaa naisen vapauden toivetta aikana, jolloin itse tupakointi ei ainakaan tässä sosiaaliluokassa tullut vielä oikein kyseeseen. – Tämäkin

juonne kulkee muunneltiin useassa tutkimuksen luvussa; Hallila itse viittaa tässä kohden 5. luvussa esittämäänsä analyysiin Juhani Ahon *Papin rouvas-ta*, jossa tupakoinnilla leikkittely ilmenee kesken jäävänä emansipaationa.

Hallila käy moninaisten esimerkkien ja analyysien kautta läpi tupakan ja sen käyttötapojen merkityksiä suomalaisesta kansanrunoudesta ja kansallisesta heräämisestä nykyiseen kertomakirjallisuuteen. Kirjallisuus on tässä ennen kaikkea jakopinta, jonka kautta koko kulttuurin tupakalliset merkitykset kuvautuvat. Tekstiä myös lukee kielellisesti mielikseen; jonkinmoisesta toisteisuudesta haluaisi toisinaan huomauttaa, mutta sitä syntyy väistämättä, kun keskeisiä teemoja tuodaan moniin eri yhteyksiin. Kirja nostaa näkyviin monissa yhteyksissä toimivan motiivin suomalaisessa kirjallisuudessa ja osoittaa, kuinka paljon tupakka on ollut muutakin kuin perska kielellä. Tupakkakulttuuria ei peruuteta, vaan sinne peruutetaan ja tullaan takaisin.

Erkki Vainikkala

Kirjoittaja on kirjallisuuden- ja kulttuurintutkija, Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimuksen emeritusprofessori.

Terapeuttisen vallan viettelevyyttä ja hämmäsyttä jäljittämässä

Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa. Toim. Kristiina Brunila, Esko Harni, Antti Saari & Hanna Ylöstalo. Vastapaino 2021. 367 s.

Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa on mediassakin runsaasti huomiota saanut ajankohtainen toimitettu teos, joka koostuu peräti 15 erillisestä luvusta ja johdannosta. Kirjan perusteeksi on, että terapeuttinen valta on saanut Suomessa hegemonisen aseman. Tämä väite on helppo uskoa todeksi lukiessa kirjan tekstien aiheiden variaatiota, jotka ulottuvat nuorten ja aikuisten mielenterveys-työstä vankiloiden kuntouttavaan ohjelmatyöhön ja startup-yrittäjyydestä parisuhde- ja seksuaalineuvontaan. Tämä herättää kysymään, olemmeko kaikki joutuneet jonkinlaisen pehmeän mutta salakavalan vallan hallittavaksi.

Teoksen tekijäkuunta koostuu yhteiskuntatieteilijöistä tai yhteiskuntatieteellisesti suuntautuneista alan tutkijoista. Teos on jaettu temaattisesti neljään osaan: *kansalaisuus ja poliittinen osallistuminen, kuntouttavat yhteisöt ja instituut-*

tiot, sukupuolittunut terapeuttinen valta sekä *yrittäjäkansalaisen terapisoitu mieli*. Nimestään huolimatta kirjassa ei kuitenkaan ole kyse esimerkiksi psykoterapian tai muiden professionaalisten terapiamuotojen tarkastelusta sinänsä. Sen sijaan kirjassa kuvataan suomalaista yhteiskuntaa läpileikkaavaa psykologisoitumista. Teoksen mukaan psy-tieteiden on katsottu levinneen dehospitalisaation ja tiedon psykologisoitumisen korostumisen myötä elämän kaikille alueille johtaen yksilöllistymiseen ja depolitisoitumiseen sekä syrjäyttäen rakenteelliset kysymykset ihmisen onnelliseksi tekemisessä.

Kirjan toimittajien luvussa ”Terapeuttisen vallan käsitteellisiä näkökulmia ja historiallisia kehityskulkuja” mainitaan ajattelijoita, joiden käsitteellistämisen kautta terapeuttisen vallan leviämistä ja muotoutumista selitetään. Näitä ovat vallan hallintaa käsitteellistäneen Michel Foucault’n ajattelusta inspiroituneen Nicholas Rosen lisäksi muun muassa feministiteoreetikko Lauren Berlant. Kirjan toimittajat myös muistuttavat, että terapeuttinen eetos sisältää vallan hallinnan lisäksi vastarinnan mahdollisuuksia ja muotoja. Osassa kirjan luvuissa palataan näihin teoreetikoihin ja osassa mennään kiinnostavasti hieman toisiin suuntiin kuvaten sitä, miten terapeuttinen valta muotoilee ihmisten, ins-